

УДК 159.946.3:373.3-056.264

Т. М. Садовець

магістрантка 2 курсу

групи KorL1–M20z

спеціальності 016 Спеціальна освіта

«Логопедія. Спеціальна психологія»

О. Б. Белова

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри логопедії та

спеціальних методик

Кам'янець-Подільського національного

університету імені І. Огієнка

СТАН РОЗВИТКУ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

У статті розглядаються наукові погляди щодо розвитку граматичної будови мовлення. Висвітлюється стан розвитку граматичної будови мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення (III рівня).

В статье рассматриваются научные взгляды по развитию грамматического строя речи. Освещается состояние развития грамматического строя речи у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи (III уровня).

The article considers scientific views on the development of grammatical structure of speech. The state of development of grammatical structure of speech in children of senior preschool age with general underdevelopment of speech (III level) is covered.

Ключові слова: граматична будова мовлення, діти з загальним недорозвиненням мовлення, розвиток мовлення, дошкільники.

Ключевые слова: грамматический строй речи, дети с общим недоразвитием речи, развитие речи, дошкольники.

Key words: grammatical structure of speech, children with general speech underdevelopment, speech development, preschoolers.

Постановка проблеми. У сучасній спеціальній педагогіці великого значення приділяють навчанню дітей з порушеннями мовлення (О. Белова, Н. Гаврилова, С. Конопляста, О. Мілевська, Т. Сак, Н. Пахомова, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.). Актуальність дослідженої теми вказує на велике значення засвоєння дитиною граматичної будови мовлення. Морфологічна та синтаксична оформленість дозволяє дошкільнику вільно здійснювати процес спілкування між своїми однолітками та дорослими. У зв'язку зі збільшенням числа дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення проблема формування лексико-граматичних засобів мовлення займає найважливіше місце в сучасній логопедії, а питання про методику їх розвитку та корекції стає одним з найактуальніших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку граматичної будови мовлення стала предметом дослідження різних наукових галузей: психолінгвістики (А. Богуш, А. Бородич, Л. Калмикова та ін.), логопедії (Н. Гаврилова, С. Конопляста, О. Мілевська, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.), психології (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Н. Жинкін, Д. Ельконін та ін.), спеціальної психології (Т. Сак,

Є. Соботович та ін.), педагогіки (А. Богуш, А. Бородич, Л. Калмикова, К. Крутій, А. Маркова, Г. Леушина, С. Карпова).

Мета статті – теоретично та практично проаналізувати стан розвитку граматичної будови мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові дослідження сучасних вчених (О. Белова, А. Богуш, Н. Гаврилова, Т. Дуткевич, Т. Ілляшенко, Л. Калмикова, С. Конопляста, К. Крутій та ін.) доводять, що формування граматичної правильності мовлення у дітей займає важливе місце у роботі вихователів по розвитку мовлення. Теоретичною основою формування у дітей дошкільного віку граматичної будови мовлення є наукова граматики, яка має свої граматичні категорії, граматичні одиниці й граматичні форми.

Слово *граматика* має кілька значень. По-перше, це будова мови, тобто *система морфологічних одиниць, категорій і форм, синтаксисних одиниць і категорій, словотворчих одиниць і способів словотворення*.

Граматиною називають всю звукову і нелексичну організацію мовлення, яка представлена в її граматичних категоріях, граматичних одиницях і граматичних формах. По-друге, це розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мовлення. Граматика як наука про будову мовлення складається з двох розділів: морфології (граматичні властивості слова, зміну його форм і пов'язаних із ним

граматичних значень, а також частини мови) і синтаксису (засоби і правила побудови речень і словосполучень).

Грамматична правильність мовлення – це дотримання в процесі спілкування основних граматичних норм, сформульованих у вигляді правил. Це норми словотворення частин мовлення, відмінювання і дієвідмінювання слів, узгодження, побудови речень певної структури, а також норми керування, що засвоюються практично.

Оволодіти граматичною правильністю мовлення означає оволодіти граматичними нормами рідної мови, що є складником літературної норми мови.

Загальне недорозвинення мовлення третього рівня характеризується чітким і добре усвідомленим розрізненням деяких граматичних форм, але також є граматичні форми, у яких діти мають труднощі [2]. Під час вимови у цієї категорії дітей спостерігаються як загальні, так і специфічні аграматизми.

О. Белова [1], Н. Гаврилова [2], С. Конопляста [3], Ю. Рібцун [6] та інші вчені виділяють наступні неправильні форми поєднання слів в реченнях у дітей з ЗНМ III рівня: 1) помилки у вживанні родових, числових, відмінкових закінчень іменників, займенників, прикметників (дід копає лопата, червоний кулі, багато ложков); 2) неправильне вживання відмінкових і родових закінчень кількісних числівників (немає два гудзиків); 3) порушення узгодження дієслова з іменниками і

займенниками (діти малює, вона впав); 4) неправильне вживання родових і числових закінчень дієслів в минулому часі (дерево впали); 5) помилкове вживання прийменниково-відмінкових конятрукцій (під столу, в будинку, із стакан).

Недостатній розвиток граматичної будови мовлення також характеризується не сформованістю навичок практичного словотворення. Діти відчують труднощі під час утворення назв дитинчат тварин (у кішки – маленька кішечка), зменшувально-пестливої форми іменників (відерце – відеречко), відносних прикметників від іменників (полуничний – полуниця), присвійних прикметників (у лисиці – лисій хвіст), префіксальних дієслів, складних слів.

Аналізуючи граматичне оформлення фрази даної категорії дітей, можна відзначити труднощі під час підбору мовленнєвих засобів, складання складних речень, пропуск і перестановку слів у реченні, складність послідовної передачі подій.

Таким чином, ознайомлення з психолого-педагогічною, методичною літературою з проблеми формування граматичної будови мовлення у дошкільників з ЗНМ III рівня, дають підстави стверджувати, що в логопедичній практиці даній проблемі надавали особливого значення. Цій темі присвячені дослідження Н. Гаврилової, С. Коноплястої, О. Мілевської, Н. Пахомової, Ю. Рібцун, В. Тарасун, М. Шеремет ін. На думку цих фахівців, основним напрямком корекційної роботи при загальному недо-

розвитку мовлення є розвиток граматичної будови мовлення, тобто навичок словотворення, словозміни і побудови речень [2, 3, 4, 5, 6, 7].

Засвоєння граматичної будови мови у дітей з ЗНМ III рівня, на відміну від дітей з типовим психофізичним розвитком, відбувається не по наслідуванню, а на спеціально організованих заняттях. Нові навички даються цим дітям важко, так як граматичні значення не завжди конкретні і вимагають запам'ятовування багатьох мовленнєвих норм і правил.

Експериментальним дослідженням граматичної правильної будови мовлення було охоплено 20 дітей дошкільного віку (від 5-ти до 6-ти років), з них: 10 (100 %) із загальним недорозвиненням мовлення ЗНМ III рівня (за результатами логопедичних карток діти мали діагноз – дизартрія), що складали експериментальну групу і 10 (100 %) та з типовим психофізичним розвитком – контрольна група дошкільників.

Діагностичне дослідження з визначення рівня розвитку граматичної будови мовлення проводилося індивідуально з кожною дитиною. Для дослідження використовувалися методичні рекомендації з логопедичного обстеження дітей з мовленнєвими порушеннями.

Для визначення рівня сформованості граматичної будови мовлення у дітей дошкільного віку нами проводилось обстеження:

- розуміння граматичних форм слова;
- сформованість процесів словозміни;

- сформованість процесів словотворення;
- граматичного оформлення речень.

Виявлено, що розуміння граматичних конструкцій було сформовано не у всіх дітей дошкільного віку. Найбільші труднощі виникли під час виконання завдань на розуміння значень прийменників і логіко-граматичних конструкцій. Так низький рівень належав 30 % дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Середній рівень був притаманний 40 % цієї ж групи і 30 % з типовому розвитку. Високий рівень належав лише 70 % дітей без мовленнєвих патологій.

Вивченість сформованості процесів словозміни показало, що найбільші труднощі у дітей викликали вправи на узгодження числівника з іменником і вживання множини іменників у родовому відмінку. Відповідно, низький рівень належав тільки 60 % дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Середній рівень спостерігався у 40 % дітей експериментальної і контрольної груп. Високий рівень належав лише 60 % дітям з типовим психофізичним розвитком.

Під час дослідження процесу словотворення у дітей найбільші помилки виявлено під час виконання завдань на утворення відносних прикметників і складних слів. Низький рівень ми виявили у 50 % дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Середній рівень – у 50 % дітей

експериментальної групи і 20 % – контрольній групі. Високий рівень належав лише 80 % дітей з типовим психофізичним розвитком.

Аналіз сформованості граматичного оформлення речень показав, що низький рівень був притаманний 50 % дітей із ЗНМ III рівня. Середній – належав 50 % дітей експериментальної групи і 30 % – контрольній групі. Високий рівень спостерігали лише 70 % дітей з типовим розвитком.

Узагальнені показники сформованості граматичної правильної будови мовлення у дітей дошкільного віку показав, що низький рівень найбільше належав дошкільникам з загальним недорозвиненням мовлення і складав 20 %. Середній рівень мали 40 % дітей з порушеннями мовлення і 30 % з типовим психофізичним розвитком. Високий рівень ми спостерігали найбільше у дітей контрольної групи, а саме у 70 % і лише 10 % у дітей з загальним недорозвиненням мовлення III рівня (див. рис. 1).

Результати констатуючого експерименту показали, що у дітей з ЗНМ III рівня спостерігаються порушення морфологічних, синтаксичних елементів, виявлено труднощі у виборі граматичних засобів для вираження своїх думок, дитячі висловлювання з проявами аграматизму: неправильне узгодження числівників з іменниками (два зошити – два зошити, два олівці – дві олівця); неправильне вживання дієслів (став збирав – став збирати);

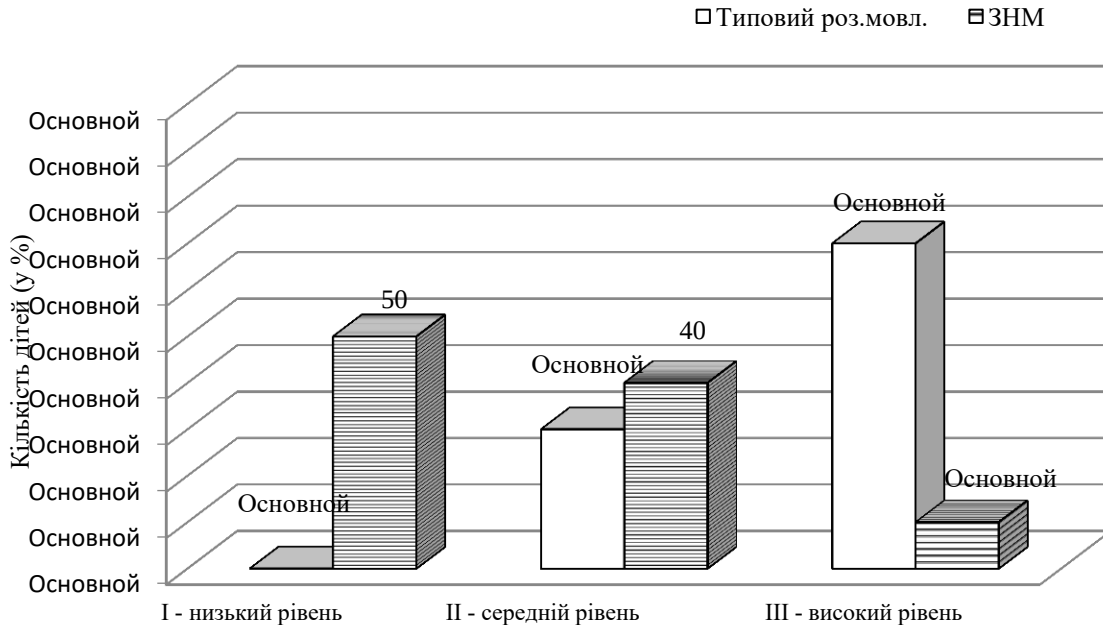

Рис. 1. Узагальнені показники сформованості граматичної будови мовлення у дітей дошкільного віку

неправильне вживання прийменникових закінчень (з гірка – з гірки); неправильне вживання прийменників, сполучників (дівчинка виходить з школи – дівчинка виходить школи). Особливі труднощі викликали під час розуміння граматичних форм: однини й множини іменників, дієслів, прикметників, форм чоловічого і жіночого роду дієслів минулого часу, значень прийменників, логіко-граматичних відносин. Серед форм словотворення найбільш помилки спостерігалися під час утворення множини іменників, відносних і присвійних прикметників, префіксальних дієслів і складних слів. При дослідженні граматичного оформлення речення були пропуски і порушення послідовності слів у реченні, що

вказувало на недостатню її сформованість. Відзначалися труднощі при складанні і вживанні різних типів складних речень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки.

Встановлено, що граматично правильне мовлення – це дотримання в процесі спілкування основних граматичних норм, сформульованих у вигляді правил. Це норми словотворення частин мовлення, відмінювання і дієвідмінювання слів, узгодження, побудови речень певної структури, а також норми керування, що засвоюються практично.

Визначено, особливості форму-

вання граматичної будови мовлення у дошкільників з типовим психофізичним розвитком а також у дітей з загальним недорозвиненням мовлення. Граматичні форми словотворення, словозміни, пропозиції з'являються у таких дітей в тій же послідовності, що і при типовому мовленнєвому розвитку. Однак, для дітей із загальним недорозвиненням мовлення характерний більш повільний темп засвоєння, дисгармонія розвитку морфологічної і синтаксичної систем мовлення, спотворення загальної картини мовленнєвого розвитку.

Для вивчення рівня граматичної будови мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня та з типовим психофізичним розвитком та з використовувались діагностичні методики, які розкривали розуміння граматичних форм, сформованості процесу словозміни, словотвору, граматичного оформлення речення.

Аналіз матеріалів дослідження показав, що граматична будова мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня відрізняється своїми характерними особливостями: недостатньою сформованістю навичок словозміни, словотворення і зв'язного мовлення. Тому необхідно організувати навчально-корекційну роботу, спрямовану на розвиток граматичної будови мовлення у даної категорії дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова О. Мовленнєва готовність до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Педагогічні*

науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2021. № 3 (107). С. 3–11.

2. Гаврилова Н.С. Класифікації порушень мовлення. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006. 2012. С. 293–315.
3. Конопляста С. Ю. Ринолалія від А до Я : монографія. Київ : Книгাপлюс, 2015. 312 с.
4. Мілевська О. П. Особливості семантичної домінант сприймання слова у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми корекційної освіти* / за ред. В. М. Синьов, О. В. Гаврилова. Вид. VI. Вип. 1. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006. 2019. С.145–154.
5. Рібцун Ю. В. Професійний довідник учителя-логопеда ДНЗ. Херсон: Основа. 2012. 239 с.
6. Тарасун В. В. Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями розвитку : монографія. К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 392 с.
7. Шеремет М. К., Пахомова Н. Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі : навч.-метод. посібник. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2009. 137 с.